

כשלוחמים פוגשים קהילות

המפגש בצפון אפריקה בזמן מלחמת העולם השנייה

חיים סעדון

חיילים ארץ־ישראלים ותלמידי בית הספר העברי, בנגאזי, לוב 1944 (באדיבות בית התפוצות - המרכז לתיעוד חזותי)

ד"ר **חיים סעדון**, העורך המדעי של סדרת הספרים "קהילות ישראל במזרח התשע־עשרה והעשרים", מכון בן־צבי לחקר קהילות ישראל המזרח.

יוסף המדווז

ב-23 בינואר 1941 הופיע החייל יוסף בנקובר בישיבת הוועד הפועל של הסתדרות העובדים בארץ ישראל. יוסף היה חייל ארץ ישראל שהתנדב לצבא הבריטי ולחם בצפון אפריקה ובמקומות אחרים. הדיווח שלו לוועד הפועל היה למעשה ההיכרות הראשונה של מנהיגי היישוב עם יהודי צפון אפריקה וקורותיה במלחמה. אמנם התיאור הארוך של יוסף היה בעיקר על יהדות מצרים שכמעט לא נפגעה ממהלכי המלחמה, אך החל מתאריך זה הלכו ותכפו הדיווחים השוטפים והמסודרים של החיילים המגויסים על המפגש שלהם עם הקהילות היהודיות המקומיות. המפגש של הלוחמים מארץ ישראל (וגם אחרים) עם היהדות המקומית היה שונה מארץ לארץ ומושפע ממצבה של הקהילה ומאירועי המלחמה בכל ארץ. על רקע מצבה הייחודי של כל קהילה, היה למפגש זה משמעות שונה ביחס למידת השפעתו על הקהילה.

יהודי מרוקו כמו גם יהודי צפון אפריקה הצרפתית, סבלו מההגבלות ומהחוקים של ממשלת וישי האנטישמית אך לא נפגעו מפעילות מלחמתית ישירה על אדמתם. מספר היהודים שהתגייסו לצבא הצרפתי או ללגיון הזרים היה קטן יחסית לגודלה של הקהילה, בעיקר בגלל אי-נכונותם של הצרפתים לגייס את היהודים ללגיון הזרים. אותות המלחמה ומצוקותיה הגיעו אל יהודי מרוקו באמצעות הפליטים היהודים שברחו מאירופה והתיישבו במרוקו לצורכי מעבר לארץ אחרת. חלק מהפליטים הללו נכלאו במחנות מעצר, והקהילה היהודית, בראשות עורכת הדין הלן קאזס בן עטר, סייעה להם רבות. בני הקהילה נפגשו עם הצבא האמריקני, שהגיע לאזור בנובמבר 1942 במסגרת מבצע לפיד. המפגש של יהדות מרוקו עם הצבא האמריקני היה חשוב מאוד. מבחינה כלכלית הפכו היהודים לספקים לצבא האמריקני, מצאו עבודה ונתנו שירותים לחיילים. מבחינה חברתית לא מעט צעירות יהודיות התחתנו עם מלחים יהודים אמריקנים.

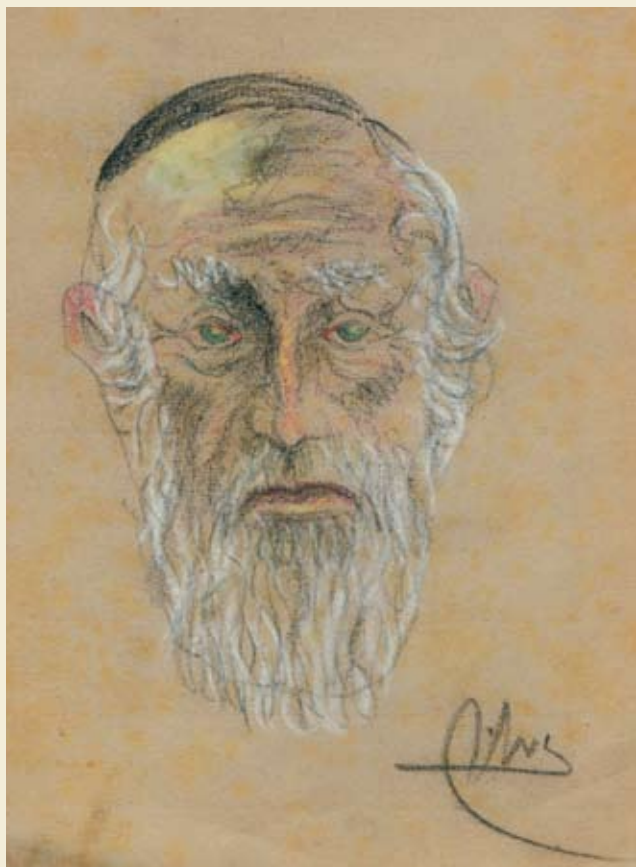
לא רק במרוקו

המפגש של יהודי אלג'יריה עם המלחמה היה שונה. יהודי אלג'יריה נפגעו קשה ובצורה ישירה בכל תחומי החיים מחוקי וישי בשל היותם אזרחי צרפת (משנת 1870). מיד עם פרוץ המלחמה התגייסו רבים מיהודי אלג'יריה לצבא הצרפתי. המגויסים נשלחו לחזיתות המלחמה באירופה, שם אחדים מהם נפצעו ומקצתם אף נהרגו (במספר לא ידוע). אולם בעקבות התחיקה האנטישמית של וישי גורשו היהודים מהצבא. יהודי אלג'יריה נפגעו גם מפעילות מלחמתית, בעיקר במהלך מבצע לפיד, עת חנו כוחות בעלות הברית באלג'יריה ובאורן. בגבולה המזרחי של אלג'יריה (עם תוניסיה), נערכו קרבות אך אין מידע על פגיעה באזרחים יהודים במהלכים אלו. בדומה למפגש שהתקיים במרוקו,

גם מפגשם של יהודי אלג'יריה עם חיילי הצבא האמריקני ועם הפליטים היהודיים מאירופה היה משמעותי מאוד לפליטים ולקהילה. מפגשם של יהודי תוניסיה עם מלחמת העולם השנייה היה גם הוא שונה ומיוחד בשל הקרבות הקשים שהתנהלו על אדמתה בין בעלות הברית לבין הכוחות הגרמניים. טרם הכיבוש הגרמני התגייסו היהודים התוניסאים, שהייתה להם אזרחות צרפתית, לצבא צרפתי, לחמו במסגרת ויש מהם שאף נהרגו במערכה. אימת המלחמה הנוראה ביותר בצפון אפריקה פקדה את קהילת יהודי לוב. בחלקה המזרחי של המדינה, באזור קרנאיקה, התנהלו חלק מהקרבות הקשים ביותר שהיו על אדמתה של אפריקה בכל תקופת המלחמה. בני הקהילה נפגעו ישירות ממעשי הכיבוש הגרמני, ויש מהם שהוגלו למחנות ריכוז במדבר בג'אדו ובמקומות אחרים. מיד לאחר כיבושה של לוב נפגשה הקהילה עם לוחמים מצבאות שונים, ביניהם גם הלוחמים היהודים ששירתו בצבא הבריטי.

מה ראו ומה עשו החיילים

היעד של החיילים היהודים שהגיעו לצפון אפריקה במסגרת הצבא הבריטי לא היה הקהילות היהודיות. למעשה לא היה בידי הלוחמים מידע על אופיין של הקהילות שאותן הם היו עתידים לפגוש באזורים שאליהם נשלחו. נושא "גילוי" הקהילות היהודיות היה בחלק מהמקרים אקראי ומקרי והיה תוצר לוואי של נוכחותם במקומות השונים ברחבי צפון אפריקה. דפוס המפגש של החיילים היהודים הושפע מכמה גורמים: משך הנוכחות של החיילים בארצות ובאזורים השונים; האמצעים שעמדו לרשותם לטובת סיוע אפשרי ליהדות המקומית; המדיניות של הצבאות שבהם שירתו החיילים ועוד. דפוס המפגש הראשון, שהיה החשוב והחיוני ביותר, היה מתן הסיוע. בעיקר נכון היה הדבר בנוגע לקהילת לוב. הנוכחות הגדולה והממושכת של חיילים מארץ ישראל בארץ זו, האמצעים שעמדו לרשותם של הלוחמים (למשל אמצעי התובלה) ונכונות של מוסדות היישוב בארץ לסייע (גם בשל הקרבה היחסית לארץ ישראל), הפכו את הסיוע בלוב למשמעותי ביותר. הסיוע התבטא בשיקום פיזי של הקהילות, בסיוע מורלי, בחינוך, בהברחת יהודים לארץ ישראל ועוד. בארצות הסמוכות לא התקיימו תנאים דומים לאלה, לכן התקיים שם דפוס שונה של מפגש. כך למשל, בתוניסיה, לא זכתה הקהילה לסיוע מקיף, ועיקר הפעילות התמקדה בסיוע מורלי. גם הסיוע של חיילים בצבא האמריקני ליהדות מרוקו לא היה ישיר אלא תוצאה של עצם נוכחותם במקום. הדפוס השני שהיה נפוץ היה של סולידריות יהודית. בכל מקום שאליו הגיעו החיילים היהודים הם פנו אל בתי הכנסת, התפללו עם הקהילות היהודיות וסיפרו על הלחימה ועל המאמץ המלחמתי. להופעתם של חיילים יהודים במדים של צבאות שונים, ובמיוחד של אלו מארץ ישראל, בבתי הכנסת הייתה השפעה עצומה על היהודים המקומיים.

אחד מאנשי הקהילה, צייר שמואל גלעד (זמוש) חייל ארץ-ישראלי

ילד יהודי פוגש חיילים

בעבור הקהילות היהודיות בצפון אפריקה היה המפגש עם הלוחמים היהודים מפגש ראשון עם נציגים ארץ-ישראליים או אירופים (אחרים מהצרפתים או האיטלקים). מפגש זה התקיים בנקודות זמן קריטיות שבה ביקשו עזרה וסיוע לנוכח קשיי המלחמה, אלא שעתה ביקשו אותה לא מהשלטון הקולוניאלי. המפגש היה משמעותי הן ברמת הקהילה הן ברמת הפרט. לאחדים מבני הנוער היה זה אף מפגש ששינה את נתיב חייהם. יעקב סעדון נולד בשנת 1928 בצפאק שבמרכז תוניסיה. כאשר כבשו הגרמנים את עירו הוא היה בן 14. לאחר שגורשו הגרמנים הכיר סעדון בהיותו נער חיילים בריטים ואמריקנים ורכש כל פרסום וחוברת תעמולה שחולקו בעירו; אף שרוב הפרסומים היו בשפה האנגלית, הוא החל ללמוד את השפה בעת שהחיילים שהו בעיר. לאחר המלחמה, בשנת 1944, הצטרף סעדון לתנועת הנוער הציונית בעירו והפך במהרה לאחד מראשיה. בשנת 1948 התגייס להגנה היהודית בעירו, וכמה חודשים לאחר מכן עלה בדרך בלתי לגאלית לארץ והשתתף בקרבות מלחמת העצמאות. דומה שאי-אפשר להבין את מהלך חייו בלי להבין את השפעת מלחמת העולם השנייה עליו ואת המפגש שלו עם החיילים. במידה רבה, ניתן לזקוף את עלייתם הבלתי לגאלית של יהודי לוב לארץ ישראל במהלך המלחמה ואחריה לפעילותם של החיילים הארץ-ישראליים. כך שינו הקהילות את פניהן בעקבות מפגשים אלו עם שליחיה הבלתי רשמיים של המדינה שבדרך.

אישם על גבולות המדבר

המילים: ש' שלום
המוזיקה: רבקה גוילי

אישם על גבולות המדבר
שואג הארץ במצר...
חונים חילי ישראל.
התן משתפר, וקובל
הלילה מתוח זר.
אישם על גבולות המדבר...
הלב מתפוצץ ושואל:
הלב מתפוצץ ושואל:

הנראה משואות על ההר?
החזרו מגלות, מנכר
הקרא השופר הגואל?
האחים הפזורים בתבל?
ההקיצ מסביב המחר
השדות לא נזרעו זה מכבר
לעולם אסיר עני ויליל?
הנמוש בידים האל?

הלילה מתוח זר...

הלב מתפוצץ ושואל - -

אישם על גבולות המדבר

חונים חילי ישראל...

בהוצאת הוועד הארצי למען החייל היהודי
תל אביב, חנוכה, תש"א

השיר חובר על ידי ש' שלום ופורסם בעיתון "דבר" בשנת 1940. כשבוע לאחר פרסומו הולחן השיר על ידי רבקה גוילי לביצוע במסגרת פירייה למתנדבים יהודים שיצאו לשרת בחיל ההנדסה הבריטי. השיר היה לאחד הפזמונים המושרים בפי החיילים, אך בתום המלחמה ולאחר החזרה למולדת, נשכח. כחלק מעבודת המחקר במרכז תיעוד יהדות צפון אפריקה במלחמת העולם השנייה, נמצא השיר בארכיון הציוני המרכזי ועובד מחדש לביצוע בעבור הזמרת אלה תדמור. קישור לשיר בדף מרכז התיעוד, באתר יד יצחק בן-צבי <http://www.ybz.org.il/?ArticleID=2621>